

Turkish Studies

History

Volume 13/16, Summer 2018, p. 151-170

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13884>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Temmuz 2018

✓ Accepted/Kabul: Eylül 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM - Prof. Dr. Davut KILIÇ

This article was checked by iThenticate.

OSMANLI ÜLKESİNE ABD NÜFUZU YERLEŞTİRME ARACI: TIBBİ MİSYONERLİK

*H. Kadircan KESKİNBORA**

ÖZET

Bu makalede Amerikan Board Teşkilatı'nın özellikle tıbbi misyon etkinlikleri bir tıp doktoru gözüyle irdelenmeye çalışılmaktadır.

Kurulduğu 1776 yılından, 1898 yılına kadar Amerika kıtasında genişleme politikası izleyen ABD, izlediği Monroe Doktriniyle bölgesel yayılcılığına gerekçe üretti. 19. yüzyıl boyunca genişleme siyasetini, ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerle pekiştirerek dünyada çeşitli ülke ve bölgelere de misyonerler aracılığıyla nüfuz etti.

Başlangıçta Osmanlı Devleti'yle ticari açıdan ilgilenen Amerika'nın, ilişkilerin artmasıyla, Osmanlı'ya ilgisi ticaretten öteye geçti; siyaset, kültür ve din merkezli ilerlemeye başladı. 1830'lu yıllardan itibaren, Osmanlı Devleti'ndeki Süryani ve Ermenilerin Protestanlaştırılması amacıyla Anadolu'ya giren ve misyoner etkinlikleri hedefiyle birçok şehirde istasyon kuran Amerikan Protestan Örgütü (American Board of Commissioners for Foreign Missions-ABCFM), Osmanlı Hristiyanlarını Protestanlaştırmak amacıyla kiliseler, okullar, hastaneler ve yetimhaneler gibi çok sayıda ve çok çeşitlilikte kurumsal bir yapılanma gerçekleştirdi.

Osmanlı Devleti'nin sağlık hizmetleri vermekteki zafiyeti, misyonerlerin özellikle sağlık alanında faaliyetler yapmalarında çok etkin oldu. Bunlar, gezici sağlık hizmetleriyle başlattıkları faaliyetlerine sonradan hizmete soktukları dispanserler ve hastanelerle devam ettiler. Sağlık hizmetlerinden yoksun kalmış Anadolu halkı, şifa ararken misyonerlerden gördükleri ilgi ve tedavi yardımı nedeniyle onlara müsamaha ve sempati gösterdi. Böylece rahat çalışma ortamına kavuşan misyonerler, özellikle Ermeniler, sonra Bulgar ve Rumlar üzerinde Osmanlı'dan ayrılmalari için propaganda yaptılar, uluslaşma çabalarına önemli desteklerde bulundular.

* Prof. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi Tıp Fakültesi, El-mek: kadircan.keskinbora@gmail.com

Diğer yandan, tıbbi misyonerler, halkı dönemin modern tıp olanaklarıyla tanıştırdılar. Anadolu'nun özellikle doğusunda açtıkları klinik ve hastanelerde Müslümanlarla Gayrimüslimler arasında ayırım yapmadan hizmet verdiler. Sağlık sorunlarının çözümüne kısmen de olsa katkı yaptılar ve bazı sağlık kurumlarının kalıcı olmasına da vesile oldular.

Misyonerlik faaliyetlerinin, ülkesinde bozgunculuğa meydan vermesini istemeyen yönetici, yukarıda özetlenen konularda halkına her türlü hizmeti adaletle sunmalıdır. Karşı propaganda ve istihbarat faaliyetleri konularını da dikkate almalıdır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Osmanlı, Misyonerlik, Tıbbi Misyonerlik, Amerikan Board.

SETTLEMENT OF AMERICAN PERMEATION INTO THE OTTOMAN STATE: ENGAGEMENT IN MEDICAL MISSIONARY

ABSTRACT

In this article, medical mission activities of The American Board of Comissioners are scrutinized by the eyes of a medical doctor.

The U.S.A. following an expansionist politics in the America continent from establishment year of 1776 until 1898 created a reason for its regional growth through The Monroe Doctrine. It strengthened its expansionist politics supported with strong economical, social and political developments during the 19th century, permeated into various regions and countries in the world through the missionaries.

In the beginning commercially interested in trading with The Ottoman State, and by the time when the relations between the two countries increased beyond trade, religious, cultural and politically based relations started to improve. In order to convert The Assyrians and Armenians into Protestantism, The American ABCFM Protestant Organization entered Anatolia and established stations including churches, schools, hospitals and orphans' houses for missionary activities in many cities as well as various institutional structures.

The incompetence of Ottomans in providing health services became effective for the missionary activities to be successful. The missionaries started their activities with mobile health services and continued with dispensaries and hospitals. The Anatolian people deprived of health services showed tolerance and sympathy to the missionaries as they were looking for recovery against the interest they received from the missionaries. Thus, the missionaries had a convenient working environment executed propagandas on especially on Armenians, then Bulgarians and The Greeks to seperate from The Ottomans, and supported them with efforts to have nationalism.

The Medical missionaries introduced the people with modern medical facilities on one hand, and served without distinguishing between muslims and non-muslims especially in the clinics and hospitals they opened in the east of Anatolia. They contributed partly to solution

of the health problem and helped some health institutions to remain permanently.

The administrator who wants to prevent subversive activities from happening in his country should present his people all kinds of shortly above mentioned services with justice. He should also pay attention to counterpropagandas and intelligence activities.

STRUCTURED ABSTRACT

Aim: In this article, during the 19th century in the Ottoman State, the mission activities carried out in a very wide area of the country will be referred to, in particular, the medical mission, its causes and consequences. Among the missionary communities organized by the idea of Christianizing and protestanting all people, the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM, American Board), founded in Boston in 1810, performed a very large field missionary activity (Alan, 2007); (Haytoğlu, 2014).

Methods: In this article, medical mission activities of American Board of Comissioners are scrutinized by the eyes of a medical doctor. So, the main research addressed on the medical missionary activities. The publications, articles, and books which could be reached according to the medical missionary activities carried out by American communities and American Board were read, interpreted and commentated.

Results: The legitimacy efforts of the American missionaries before the Ottoman Government were gaining an important basis with the 1830 Ottoman-American Trade Agreement. The emphasis on "trade, involving all kinds of relations and initiatives between the two countries", which is a commercial content, will be accepted as a basis for missionary work and missionaries. The necessary permissions for the trips for collecting the prerequisite information are as follows: American Consuls and British Consulate General. The leading missionaries noted the ethnic, social, economic and religious features of many of the settlements they visited (Gordon, 1932, p.190). Despite the small number of American citizens in Anatolia during the second half of the 19th century, American consulates were opened in most of the Anatolian cities (Yücel, 2017, p.3).

The definition of medical missionary and medical mission as a concept is formed by joining missionary activities as a new field of missionary. The use of medical activities as a tool in missionary work has become a very practical application. The missionaries were basing their medical missionary base on Jesus, claiming that they "had a divine wisdom" in healing the patients (Taşkın, 2017).

The extent to which the missionary activities disturbed the Ottoman administration was to be understood as a consequence of some developments in the last quarter of the 19th century. A Crucial matter taking place in the 1830 Agreement is the fact that an American jurist, clergyman, teacher or physician living in the Ottoman territory would freely practice his or her profession in his or her residence or among his or her citizens. Moreover, the Ottoman authorities did not have the authority to detain such persons under any circumstances from the practice of their profession (Hülagü, 2001). The missionaries who found the weaknesses of the medical service and schooling issues both in the

capital, in the big cities and in the very large provinces of the Ottoman State. They first gained sympathy and confidence with their medical services and then they started training activities and they also processed other plans behind these services.

Discussion: The American missionaries immediately realized that the medical activities they carried out in Anatolia would be an irresistible target. Because, in the last century, Anatolia, which was very weak in terms of medical services, was very vulnerable in terms of missionary activities to be done in this area. The clinics that were inherited from the Seljuks to the Ottomans had already been left without physicians, staff, and care furthermore neglected survive by themselves.

The Board had established the expansion strategy of Anatolia on medical service, education and training. Until 1911, there were 10 mission hospitals directly affiliated with the American Board (Sivas, Talas, Merzifon, Adana, Antep, Harput, Diyarbakir, Adana, Van and Erzurum). The Board had also sent nurses, midwives and administrators to support the hospitals (Taşkın, 2017). We can even say that a large number of military seniors, local administrators, and even parliamentarians, who had resorted to mission hospitals to treat themselves or their families, have also enjoyed medical services. Over time, some of The Board's health units had been transformed into permanent hospitals, nursing schools, and even medical schools. Many of the Board's mission hospitals functioned as institutions that provided health care. The education and primary education level of illiterate adults was targeted. As time progressed, a high-level educational institution was needed for children who graduated from these elementary schools. This progress led to the opening of many colleges by The Board in Anatolia. The Board's high schools also have a developer qualification for American trade. Many businessmen, especially those who graduated from Robert College, played a role in the marketing of American goods in the Ottoman State.

Thus, both the patients coming to the treatment, the accompanying companions, and the patient's relatives coming for the patient were included in the propaganda circle. American missionaries, who are called "chaps" by the people of the region with their different styles of clothing, educated and cultured images, also introduced the lifestyle and human profile of the country they belong to (Yücel, 2017, p.5).

Is colonialism over the world? In my opinion, in every era of history and in every geography, the perception of colonialism and its practices have been realized and still continue to be realized. These schools which had been established in Christian regions, which were giving the impression that they were aiming to meet the educational needs of their own peoples, seemed innocent. However, documents of archives have been pointing out that the prospects of these institutions were not only the propaganda of the religion, but the role of schools of the Armenian, Greek Turks and the non-Muslims in fact aimed at provoking rebellions and separate those regions from The State (Aktürk, 2017); (Tozkoparan, 2009:387); (Akgün, 1988); (Küçüköğlu, 2005:97); (Raven, 2015); (Narin, 2014); (Öney, 2012); (Taşdemirci, 2001). The growth and activities of the foreign schools in the Ottoman State had disturbed the state administration, and the right to open schools became subject to laws.

The reports of the Education Minister Zühdü Pasha and the inspector Şakir Pasha prove the dire activities of those schools very clearly. Most of these schools had no license were started to be inspected legally in terms of inspection and licenses in accordance with rules and regulations, unfortunately have not succeeded (Yücel, 2017, p.71).

Conclusion: The missionaries who identified the weaknesses in the capital and major cities of the Ottoman State and in a wide area of medical services and schooling, first gained sympathy and confidence with their medical services, followed by educational activities, and also processed other plans behind the scenes of these services.

The role of the missionary schools on Armenians, Greeks and Bulgarians was aimed at encouraging non-Muslim subjects to rebel and detaching them from the state (Bozan, 2014); (Aktürk, 2017); (Tozkoparan, 2009;387); (Akgün, 1988); (Kaçmaz, 2014); (Küçüköğlu, 2005:97); (Kuzgun, 2015); (Narin, 2014); (Öney, 2012); (Taşdemirci, 2001). The proliferation and activities of foreign schools in the Ottoman State disturbed the state administration and the right to open schools was tried to be connected to the laws. The reports of the Minister of Education Zühdü Pasha and the inspector Şakir Pasha revealed the horrors of the number of schools and activities. Most of these schools which were unlicensed were tried to be controlled by legal regulations about inspection and license but it has not been achieved (Yücel, 2017, p.71).

We, as the state, if can meet and ignore the basic needs of our people for many years, such as education and health services, then we have to keep silent about the fact that this gap we have created to be met by other elements. In these services for which we are late, if the school opening and other initiatives for counter propaganda remain confined only to the capital city and a few large cities, then the provinces that we have neglected will become open to other elements behind the masking curtain of education and health services. The agony period of the Ottomans is filled with countless examples. We need to take lessons from these historical events and provide all services to all parts of our country, especially education and health services, with the highest quality and justice. In addition to the provision of services, the education, counter propaganda and intelligence methods (Keskinbora, 2018), which hold the country together, must be effective and uninterrupted.

Keywords: U.S.A., Ottoman, Missionary, Medical Mission, American Board.

Giriş

Dünya üzerinde sömürgecilik bitmiş midir? Kanaatimce, tarihin her çağında ve her coğrafyada o döneme özgü sömürgecilik anlayışı ve uygulamaları gerçekleştirilmiştir ve halen gerçekleştirilmeye devam etmektedir. Bilimsel, teknolojik veya askeri alanda ilerlemiş devletlerin, diğer bir coğrafya üzerinde siyasi, iktisadi ve kültür alanlarında nüfuz oluşturmaları veya nispeten zayıf toplumların zenginliklerinin ve çeşitli varlıklarının güçlü devlet tarafından ele geçirilmesi şeklindeki sömürü, tarihçilerin genişçe incelediği konular arasındadır.

Bu makalede, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl boyunca, ülkenin çok geniş alanında yürütülen misyon faaliyetlerinden özellikle tıbbi misyonerliğe, nedenlerine ve sonuçlarına değinmek amacıyla

bu faaliyetler, bir tıp doktoru gözüyle irdelenmeye çalışılacaktır. Konunun hayli geniş olması nedeniyle, misyonerliğin yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Protestan misyonerleri, makalenin konusunu oluşturacaktır. Diğer ülkelerin misyonerlik faaliyetleri ile ABD'nin farklı mezhep misyonerleri başka makalelerde ele alınmaya çalışılacaktır.

1776 da kurulan ABD'nin Osmanlı Devleti'yle ilişkisi, 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde karşılıklı ticaret faaliyetleriyle gelişmekteydi. Bu dönemde Osmanlı coğrafyasına, yalnız Amerikan tüccarları değil başka Amerikalılar da ilgi duyuyordu. Aynı dönemde, ABD'nin New England bölgesinde filizlenen Protestan Hristiyanlık anlayışı, bütün insanları Protestanlaştırmak fikriyle örgütlü misyonerlik toplulukları oluşmasına yol açtı. Bu ivmeyle, çok geçmeden 1810'da Boston'da kurulan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM, Amerikan Board) hayli geniş bir alanda misyonerlik faaliyetlerini başlattı (Alan, 2007); (Haytoğlu, 2014).

Esasen, bu konuda en önemli teşvik faktörü Monroe Doktrini'dir. Doktrin, 2 Aralık 1823'te, ABD başkanı James Monroe tarafından Kongre'ye sunulan bir dış politika taslağı olup, Avrupalı ülkelerin ABD'deki yayılcı ve sömürgecilik fikirlerine karşı çıkmakta, bu güçler arasındaki politik uyumsuzluklara da mümkün olduğunca karışmamayı öngörmektedir. Yüzyılın sonuna doğru etkisini kaybettiye de ABD'nin 19. yüzyıl boyunca, özellikle Avrupa'yı ilgilendiren büyük sorunlara ve savaşlara doğrudan müdahil olmama ve ticari nüfuz geliştirme yönünde belirlediği dış politika felsefesinin temelini oluşturur (Toman, Akman, 2014).

Misyon Fikri Ve Misyoner Örgütlenmeleri

Bütün insanlığı İsa'nın öğretisiyle tanıştırmak üzere, onun mucizevî tedavilerini uygulamak misyonerlerin sağlık alanında faaliyet göstermeleri için kullandıkları en önemli referans kaynağıdır (Lowe, 1886:12-13). Hristiyanlığı tüm dünyaya yaymak şeklindeki dinsel propaganda düşüncesiyle kiliseler tarafından ortaya atılıp desteklenen bu uygulama, kısa bir sürede sömürgeciliğin yayılmasını kolaylaştıran ve bunun için kullanılan bir araç halini aldı.

Katolik misyon örgütlenmeleri arasında Kapuçinler, Dominikenler, Cizvitler, Fransiskanlar, Lazaristler ve Frerler Osmanlı Devleti'nde en aktif olan gruplardı; birçok önemli şehir de dahil olarak bir hayli geniş bir örgütlenme ağı gerçekleştirdiler. Katolik mezhebi içerisindeki Fransiskan ve Cizvit misyon örgütlenmeleri, misyonerlik kurumunun modern çağlara dek uzanan yolculuğunda, faaliyetlerine en sık rastlanan gruplardı (Turner, 1926, s.13-20); (Bozan, 2014). 18. yüzyılda Katolik misyoner örgütlenmelerine ek olarak, Protestan Hristiyanlığının yarattığı enerjiyle Protestan misyonerlik örgütlenmeleri geniş çaplı olarak ortaya çıktı. Bu misyon kuruluşları arasında, Amerikan Board örgütü 1810'da ilk tesis edilenidir. İkincisi 1814'te Amerikan Board'dan kopan Amerikan Baptist Misyonerlik Örgütü oldu. ABD'deki üçüncü uluslararası misyoner örgütü Methodist Episkopal Kilisesine aittir. Bu süreçte ortaya çıkan bir diğer önemli misyon kuruluşu Presbiteryen Kilisesi tarafından oluşturuldu (Alan, 2007). Presbiteryen Misyon Örgütü, Osmanlı sınırları içerisinde Suriye ve Lübnan topraklarında faaliyet gösterdi (Fensham, 1908, s.36).

18. yüzyıl sonlarına doğru hareketlenen çok sayıda İngiliz misyoner örgütü, başta Kuzey Amerika'nın New England bölgesi olmak üzere Afrika, Hindistan ve Avustralya kıtasında İngiliz kolonyalizminin hükmü altındaki bölgelerde hızla yayıldı (Lowenberg, 2009). Ardından misyonerliğin altın çağı olarak nitelenen 19. yüzyılda bundan bir asır önce güç kazanmaya başlayan Protestan misyon örgütlenmeleri, Kuzey ve Güney Amerika'dan Afrika ve Hint Okyanusu'na kadar bütün dünyaya yayıldı. 1834 yılında İran'da Nasturiler arasında misyon çalışmaları başlatıldı. İlerleyen yıllarda Board'un dünya genelindeki örgütlenmesi hız kesmedi. Uzakdoğu'da Japonya ve Singapur, Avrupa'da Balkan toprakları, Orta Amerika'da Meksika üzerinde misyonlar oluşturuldu. Board, aynı dönemde dikkatini Afrika topraklarına da yoğunlaştırdı ve 1834-35 yıllarında Batı ve Güney Afrika'da misyonlar oluşturuldu (Lowenberg, 2009); (Kocabaşoğlu, 1989:93). Hindistan, Çin ve Ortadoğu, Board'un yabancı ülkelerdeki faaliyetlerinin en yoğun gerçekleştirildiği coğrafyalardır.

Board, gelişme sürecinde misyon sahalarında görevlendirdiği personeli önemli oranda Andover İlahiyat Okulu'ndan devşirmekteydi (Yücel, 2017:23). 19. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan misyonerlik seferberliği, yüzyılın sonuna gelindiğinde rakamsal olarak devasa boyutlara ulaştı. 1866-1896 sürecinde birçok bölgede kurulan eğitim kurumlarına ve kiliselerde cemaate hizmet verecek görevliler yetiştirmek için üst düzey eğitim kurumları oluşturulmuştur. Başlangıçta okuma-yazma öğretmek için açılan okullardan sonra, bölgenin ihtiyacını karşılayacak öğretmen, vaiz ve doktor gibi elemanları yetiştiren yüksek okullar açıldı (Taşkın, 2017); (Aktürk, 2017); (Anderson, 1872:27-30).

Amerikan Board Örgütlenmesi

Amerikalı misyonerlerin Babıâli nezdindeki meşruiyet çabaları, 1830 Osmanlı-Amerikan Ticaret Anlaşması ile önemli bir temel kazanmaktaydı. Ticari içerikli olsa da, anlaşmada yer alan *“ticaret, iki ülke arasındaki her türlü ilişki ve girişimi kapsar”* vurgusu, misyonerlik çalışmaları ve misyonerler için bir dayanak olarak kabul edilecekti. Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün Amerikan vatandaşlarının hareket serbestisi, can ve mal dokunulmazlığı garanti altına alınmaktaydı. Öyle ki, Amerikan vatandaşları herhangi bir suç işledikleri zaman, *“yalnızca kendi konsolosları tarafından yargılanıp cezalandırılacaklar”* hükmü de anlaşmanın içeriklerindendi (Gordon, 1932:190).

Osmanlı topraklarına Board misyonerlerinin ilk ilgisi, Kutsal Topraklar olarak adlandırdıkları bugünkü Filistin ve İsrail'in yer aldığı alana yoğunlaşmıştı. Bölgede Yahudiler üzerine İngiliz misyonerlerinin başlattıkları misyon çalışmaları, ABD'li dinsel çevrelerin de dikkatini bu bölgeye çekmişti. Filistin Misyonu adı altında heyecanla başlattıkları misyon çalışmaları, kendilerine karşı bölgede oluşan muhalefetten dolayı sekteye uğradı. Bir süre için Malta'ya dönmek zorunda kaldılar. Malta'da milyonlarca sayfa dinsel yayın yerel dillere çevrildi. İncil'i Ermenice, Osmanlıca, Rumca, İbranice ve Bulgarca'ya çevirdiler. Başlamak üzere olan misyoner akını için, bu yayınlar, hayli mühim bir zemin oluşturdu (Kılıç, 2006).

Öncü bilgiler toplamak için yapılan gezilere gerekli izinler Amerikan Konsolosları ve İngiliz Başkonsolosu tarafından sağlanıyordu. Öncü misyonerler, uğradıkları birçok yerleşim biriminin etnik, sosyal, ekonomik ve dinsel özelliklerini not ediyorlardı. Bu notlar, Board merkezine kısa bir süre sonra Anadolu'da oluşturacağı misyonlar için lazım olan bilgileri veriyordu (Anderson, 1872:27-30). Merkezi devlet olması ve bütün imtiyazların buradan bağışlanacak olması gerçeğiyle İstanbul'da başlatılan örgütlenme, Board'un Osmanlı topraklarında gerçekleştireceği misyonerlik çalışmalarının merkezi olarak kabul edilecekti. Öncü Board heyetinin İstanbul'daki Ermeni Patriği ile gerçekleştirdiği görüşmeler çok olumlu bir havada geçti. Önde gelen, Peştimalciyan adında bir Ermeni'nin reformist düşüncelerinin bir ürünü olarak Peştimalciyan Okulu adı altında okul açıldı. Reform yanlısı Ermeni din adamları yetiştirmek için açılan bu okul kısa sürede önemli bir ivme ortaya çıkardı. Bu oluşum, Ermeni Kilisesi bünyesinde, “Evanjelik Birliği” adında bir hareket gelişmesi yolunu açtı (Anderson, 1872:27-30). İstanbul'da ortaya çıkan bu gelişmeler çok geçmeden diğer bölgelere de yayıldı ve Board misyonerleri ABD'den gelen takviye personel eşliğinde ülkenin farklı bölgelerinde şubeler oluşturdular. İstanbul'da bulunan ABD diplomatik temsilci Samuel S. Cox *“İngiliz, İsveç, Hollanda ve Amerika gibi, gittikçe büyüyen Evanjelik çıkarları kendi himayelerine aldıkça, Protestan ittifakı yabancı sefirlerin (Board misyonerlerini kastediyor) yardımına koşacaktır”* diyerek misyonerlere olan diplomatik desteği vurgulamaktadır (Cox, 2010:307).

Misyonerliğin Önemli Araçlarından Biri: Tıp

Kavram olarak tıbbi misyonerlik ve tıbbi misyon tanımlaması, misyonerlik faaliyetlerine yeni bir misyonerlik alanı şeklinde eklenmesiyle oluşmaktadır. Bu çeşit misyonerlik, sistemli olarak ilk kez Katolik Fransisken ve Cizvit misyonerlerce 16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleştirilmiştir. Kendilerini muayene ve cerrahi müdahalelerde bulunan hekim, ilaç hazırlayan eczacı misyonerler olarak tanınılıyordu (Grundmann, 2005:6).

Misyonerler, efsanelerin inanılabilirliğini kaybettiği modern zamanlarda İsa'nın tabiat üstü kabiliyetlerinin uygulanabilir olmayacağını bilseler de, temelde tıbbi misyonerlik adına İsa'nın şifa verici ününden hem teori hem de pratik için çıkarımlar yaptılar. Öncelikle ve özellikle yararlandıkları konu, iyileştirme sanatına İsa'nın tebliğ konusuna atfettiği önemdir (Harper, 1906:104-105). İsa'nın gerçekleştirdiği tedavilerin tamamında mesaj, açık bir şekilde tebliğ amacı taşır. Ayrıca İsa, tedavileriyle kendi misyonunu insanlara güçlü biçimde inandırıcı kılacak kanal oluşturur. İsa'nın tedavilerinin tebliğe zemin oluşturan güçlü bir ikna aracı olması, belki de en önemli kısmıdır (Haytoğlu, 2014); (Turner, 1926:15).

Katolik Cizvitler, denizasırsı misyonları Güney Amerika, Afrika ve Uzak Doğu'da oluşturmaya başladılar. Japonya'da, Portekizli Hekim Almeyda'nın açtığı hastane ilk Katolik misyon hastanesi olarak kayıtlara geçti. Diğer bir Katolik mezhebi olan Fransiskanlar Almeyda'nın işini devraldılar, 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyıl boyunca özellikle Latin Amerika'da çok sayıda sağlık kurumu oluşturdular. Arkasından 18. yüzyılda Danimarkalı misyonerler, Tranquebar misyonunda yer alan hekimlere gerektiğinde bölge insanına ve hatta dinsizlere de tıbbi hizmet sunulmasını tavsiye ettiler (Grundmann, 2005:8).

Protestan misyonerlik faaliyetleri içinde, tıbbi misyonerlik, başlangıçta sahada faaliyet yapan misyonerlerin sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için ve sınırlı sayıda hekimin görevlendirilmesiyle filizlendi. Bu hekimler çoğu zaman belirli derecede misyonerlik bilgisine sahip olup, misyon çalışmalarına aşinaydılar. Ancak görev tanımlarında tıbbi yönleri ağırlık kazanmaktaydı. Board misyonerleri, hastanelerin birer hayır kuruluşu olduğunu ve bölge halkının hepsine, küçük ücretlerle sağlık hizmeti sunduklarını ifade etmekteydi (Taşkın, 2017).

Tebliğ Fırsatı

Tıbbi faaliyetlerin, misyonerlik çalışmalarında bir araç olarak kullanımı, oldukça pratik bir uygulama olmuştur. Misyonerler, tıbbi misyonerliğin temelini, hastaları iyileştirmede öncelikle "Tanrısal bir hikmete sahip olduğu" savıyla İsa'ya dayandırmaktaydı. Bu temele göre, hastanın fiziksel ve ruhsal tedavisi bir bütün içinde ele alınır. Hasta tedavi edilirken aynı zamanda ona İsa'nın buyrukları tebliğ edilmeli ve öğretilmelidir. Amerikan Board, uygulamakta olduğu misyonerlik yöntemleri arasında tıbbi çalışmalara oldukça ağırlık verdi ve misyon bölgelerinde tıbbi personel bulundurmaya çok özen gösterdi (Taşkın, 2017).

Faaliyet İçin Mükemmel Bir Alan

Çok uzak mesafelerden gelerek tıbbi yardım alabilen hastaların, misyonerlere saygı ve itibar edecekleri aşikârdır. Misyonerlerin hasta ve yakınlarını kendi istekleri doğrultusuna yönlendirebilme şansını arttıran misyon hastaneleri, misyonerlere çalışmaları için eşsiz bir faaliyet sahası oluşturdu. Böylece, ilerleyen aşamalarda tıbbi misyonun gücünün iyice farkına varan misyonerler, daha sistemli çalışmalar başlatmak üzere hareketlendiler.

Diğer kuruluşlardan sağlık kuruluşlarını ayıran başlıca özellik, bu kurumlar üzerinden ulaşılan kitlenin son derece geniş ve hemen her gruptan bireylerin bulunduğu heterojen bir yapıda olmasıdır. Misyon hastaneleri, tercihe bağlı olmaksızın sağlık gereksinimi olan birçok bölge sakini tarafından ziyaret edildi. Örneğin Antep'te bulunan Azariah Smith Amerikan Hastanesi, kuruluşundan kısa bir süre sonra yılda ortalama 50-60 bin hasta bakmaya başlamıştır. Bu rakama, hastayla gelen refakatçiler, hasta yakınları ve ziyaretçiler de eklendiğinde, hedef kitlenin büyüklüğü daha net anlaşılabilir (Haytoğlu, 2014).

Boşluk Bulunan Alanda Propaganda Kolaylığı

Amerikan misyonerler, detaylı etüt çalışmaları sonucu Anadolu'da sürdürecekleri tıbbi faaliyetlerin, hedef kitlece karşı konulamaz bir girişim olduğunu hemen fark ettiler. Çünkü, son

yüzyıllarda tıbbi hizmetler bakımından çok zayıf olan Anadolu, bu sahada yapılacak misyonerlik faaliyetleri açısından oldukça savunmasızdı. Selçuklulardan Osmanlılara miras kalan şifahaneler de çoktan beridir hekimsiz, personelsiz, bakımsız ve kaderine terk edilmiş durumdaydı.

Board ilk aşamada, ufak çaplı teşebbüslerin ardından, 1880 sonrasında tıbbi alanda gerçek atılımı gerçekleştirdi. Bu çerçevede Sivas, Talas, Antep, Konya, Harput, Merzifon, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mardin, Erzurum ve Adana'da ard arda dispanserler ve hastaneler açtı. Anadolu'da açılan hastanelerde, kısa bir sürede talep patlaması yaşandı. Mensup olduğu etnisite ve din gözetilmeden her gruptan hasta tedavi edildi. Müslüman unsurlardan başka Ermeni, Rum, Süryani, Yahudiler başta olmak üzere gayrimüslim azınlıkların hemen hepsiyle temas sağlandı (Alan, 2007); (Bozan, 2014).

Şüphesiz ki, tedavi programları misyonerlik metodları çerçevesinde oluşturuldu. Böylece, hem tedavi için gelen hasta, hem hastaya eşlik eden refakatçi, hem de hastayı ziyarete gelen çok sayıdaki hasta yakını, propaganda çemberinin içine alındılar. Farklı giyim tarzları, eğitilmiş ve kültürlü imajlarıyla bölge halkı tarafından “*şapkaklılar*” olarak adlandırılan Amerikalı misyonerler, aynı zamanda ait oldukları ülkenin yaşam tarzı ve insan profilini de bölge halkına tanıttılar (Yücel, 2017:5).

Ticarete ve Siyasi Nüfuza Katkı

Amerikan misyonerlerin faaliyet gösterdikleri çoğu yerde, yine çok sayıda Amerikan tüccarının ticari faaliyet içinde olduğu bilinmektedir. Sözü geçen bölgelerde açılan Amerikan konsoloslukları da tabloyu tamamlamıştır. Amerikan vatandaşı sayısı, 19. yüzyıl ikinci yarısında Anadolu'da çok az olmasına rağmen, bu devrede Anadolu şehirlerinin birçoğunda Amerikan konsolosluğu açılmıştır (Yücel, 2017:3).

İlk Tıbbi Misyonerlik Faaliyetleri

Anadolu'da Board'un tıbbi misyon tarihçesi, keşif amacıyla sahaya gelen, genel sağlık bilgisi bulunan misyonerlerle başlar. İlk misyonlarını dünya çapında oluşturmaya başladığı 1810'lu ve 1820'li yıllarda Amerikan Board herhangi bir şekilde sağlıkçı sıfatı taşıyanları misyon sahalarında görevlendirmekteydi. Bu ilk dönemlerde sahaya gönderilen "sağlıkçı" şahıslar, genel sağlık bilgisi olan papazlar, modern tıp eğitimi almış papazlar ve teoloji bilgisi olmayan sağlıkçılar şeklinde üç gruptu. Bu sağlıkçı misyonerlerin çoğunluğu papazlık rütbesine sahiptiler (Yücel, 2017:89).

Girişim, sağlık hizmetleri aracılığıyla hem başkentin hem de yerel yönetici ve bölge halkının Board kurumu ve personeline olan bakışlarını yumuşatmak amaçlıydı. Bunun için geliştirilen strateji, özellikle salgın hastalıkların patlak verdiği durumlar ve savaş dönemlerinde sağlanacak olan sağlık hizmetleri, karantina tedbirleri ve üst düzey devlet yetkililerine sunulacak sağlık hizmetleri üzerine kuruluydu (Ault, 1926:5).

Örneğin, Tıp hizmeti veren Board personeli arasında Dr. Azariah Smith ve Dr. Henry Lobdell'in Antep'teki faaliyetleri dikkat çekici boyuttadır. Birkaç yıl önce şehirden taşlanarak uzaklaştırılan Amerikan misyonerlerinin, 1850'lerde bölge halkı tarafından kabul ve saygı görmesi bu iki misyonerin gerçekleştirdikleri tedaviler sayesinde (Haytoğlu, 2014).

Dr. Smith gelir gelmez karısını tedavi ettiği hancının rızasıyla kalacak bir yer edinebildi. Smith 1852 yılında yakalandığı tifo hastalığı sonucu ölümüne kadar geçen sürede, Antep'te çok sayıda tedavi ve beraberinde dinî propaganda gerçekleştirdi. Smith'in faaliyetleri, sonradan Antep'e gelen Board misyonerlerinin girişimlerini sağlam temele oturttu. Şehirde açılacak olan misyon hastanesine Smith'in adının verilmesi onun faaliyetlerine anlam kazandırmıştır (Haytoğlu, 2014).

New York Hekimlik ve Cerrahlık Okulundan mezun olan Dr. West, 1860'lı yıllarda merkezinde Sivas olmak üzere, Kayseri, Harput ve Tokat yönünde geniş bir alanda faaliyet gösterdi.

Dr. West, sadece küçük çapta muayenelerle yetinmedi, aynı zamanda öncelikle göz hastalığı olan hastalarda ve başka hastalıkların tedavisinde çok sayıda cerrahi müdahaleler yaptı. Görev yaptığı 17 yıl boyunca, 1.400'den fazla göz ameliyatı gerçekleştirdi. Dr. West tıbbi çalışmaları sonucunda elde ettiği gelirin önemli bir kısmıyla, "West Kilise İnşa Fonu" adında bir fon oluşturdu ve Anadolu'da çok sayıda irili ufaklı kilise ve okul binası inşasına da katkı sağladı (Niles, 1890:9-10).

Board 1860 ve 70li yıllara gelindiğinde mevcut misyonerlerinin sağlık ihtiyacı açığını kapatamayacağı anladı. Bu yıllarda Beyrut ve Antep'te kurdukları tıp okulları ve deneyimli misyonerlerin kişisel girişimleri aracılığıyla sağlık personeli yetiştirilmesine özellikle önem verildi (Aktürk, 2017); (Keskinbora, 2017).

Bu hastanelerin temel motivasyonu, karşılıksız hayırseverlik sloganıyla açıklanmaktaydı. Ne var ki, hastaneler de birer misyoner kuruluşuydu ve dinsel yanları oldukça belirgin bir görünüm arz ediyordu. Bu kuruluşların sadece karşılıksız yardım amaçlı mı, yoksa arka planda başka başka motivasyonlarla mı fonksiyon gördükleri konusu hep belirsiz kalmıştır.

Misyonun ve Amacın Genişletilmesi

1850 yılına kadar, Board'un Osmanlı Devleti'nde sürdürdüğü faaliyetler Türkiye Misyonu adı altındaydı; 1850'de Ermeni Misyonu olarak adı değiştirildi. 1856 yılına gelindiğinde Ermeni Misyonu kuzey ve güney olmak üzere iki kısma bölündü. Çok geçmeden 1860 yılında nihai şekline döndü ve Anadolu üç misyon bölgesine ayrıldı: Batı, Merkezî ve Doğu Türkiye Misyonu. Böylece Ermeniler üzerinde derin etkiler bırakacak ve "Ermeni Rönesansı" olarak adlandırılacak olan süreç için gerekli üç önemli misyon örgütlenmesi tamamlanmış oldu. Bunlar dışında Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasında yer alan toprakları Avrupa Türkiye'si Misyonu, Anadolu'nun güneyi ise Suriye Misyonu olarak teşkilatlandırıldı (Wherry, 1906:16-17).

Board'un Osmanlı topraklarında takibe aldığı diğer unsurlar arasında, Rum ve Ermenilere ek olarak Diyarbakır, Mardin ve Musul'da 1840'lı yıllarda oluşturulan Asuri misyonu bünyesinde Nesturiler yer almaktaydı. Bölgede yaşayan diğer unsurlar arasında yer alan Süryaniler, Yezidiler, Keldaniler ve Yakubiler arasında da misyonerlik çalışmaları başlatılmıştı (Bozan, 2014).

Musul şehri bir merkez şube boyutunda değerlendirilmemişti ama Mardin'e bağlı bir dış istasyon olarak buradaki misyonerlerce ziyaret ediliyordu. Ancak belirtmek gerekir ki, bu sahada sürdürülen çalışmalar yerel ruhani liderlerin Board misyonerlerine olan tepkilerinden dolayı ileri boyutlara taşınmadı ve kısıtlı kaldı. Müslümanlara ilgi ise, 1908'den itibaren önemli bir artış gösterecek; Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Müslümanlar Board'un ana ilgi odağı haline dönüşecekti (Bozan, 2014).

Board, Anadolu sahasındaki yayılma stratejisini tıbbi hizmet, eğitim ve öğretim üzerine kurmuştu. Okuma yazma bilmeyen yetişkinlerin eğitimi ve ilköğretim düzeyi hedef edinildi. Zaman ilerledikçe bu temel düzeydeki okullardan mezun olan çocuklar için bir üst düzey eğitim kurumu gereği doğdu. Bu ilerleyiş, Board'un Anadolu sahasında birçok kolej açmasına önayak oldu. Board'un bünyesindeki ilk yüksek dereceli eğitim kurumu 1874'te Merkezî Türkiye Koleji olarak Antep'te açıldı. Arkasından 1876 yılında Harput'ta açılan Fırat Koleji, 1886'da Merzifon Anadolu Koleji, 1888'de Tarsus Amerikan Koleji (St. Paul Koleji) ve İzmir'de Uluslararası Kolej takip etti (White, 1995). Bu kurumlar Board'un Anadoludaki yüksek eğitim yükünü üstlendiler. Bunlardan İstanbul'da açılan, ama doğrudan Board'a bağlı değilmiş gibi faaliyet gösteren Robert Kolej, oldukça önemli prestij kazandı (Sezer, 1999).

Board'un yüksek okulları da Amerikan ticareti için geliştirici öneme sahiptir. Özellikle Robert Kolej'den mezun birçok işletmeci Amerikan mallarının Osmanlı'da pazarlanması konusunda birinci derecede rol oynamışlardır. Benzer şekilde bu kolejlerde eğitim gören öğrenciler, Amerikan yaşam tarzı ve Amerikan ürünleriyle tanışarak bu tür ürünleri kendi yaşamlarına dâhil etmeye

başlamışlardır. Her fırsatta tümüyle uhrevi amaçlarla çaba gösterdikleri ifadesinde bulunan Board misyonerleri, görüldüğü üzere dünyevi çıkarlar konusunda da oldukça başarılıydılar ve Amerikan çıkarları adına bütün fırsatları yetkili mercilere bildirmişlerdir (Hülagü, 2001). “American Interests” olarak her vesilede kullanılan bu deyim, ABD dış politikasında günümüzde de kullanılmaktadır.

Osmanlı Başkentinin Misyonerlik Faaliyetlerine Bakışı Ve Alınan Önlemler

Misyoner faaliyetlerinin Osmanlı yönetimini rahatsız eden boyutu, 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan bazı gelişmeler sonucu anlaşılacaktır. Babiâli’nin misyonerlik karşıtı esaslı girişimleri, 19. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiştir. Bu konuda hiç şüphesiz 1878 Berlin Antlaşmasını takip eden süreç etkilidir. Misyoner faaliyetleri, Ermeniler arasında ihtilal fikirlerinin hızla yayılmasına yol açmıştır. Ermeniler arasındaki hareketlenmelerle Board misyonerleri arasında doğrudan ilişkisi, Babiâli’nin dikkatini çekmişti. Osmanlı yazışmaları, Babiâli’nin 1880’li yıllarda özellikle misyoner okullarıyla ilgili birtakım denetlemeler gerçekleştirdiğini göstermektedir. Babiâli’nin misyoner hareketlerine yoğun ilgisi 1890’lı yıllarda artar (Hülagü, 2001): Devlet merkezi, uzunca bir süre görmezden geldiği misyonerlik faaliyetlerini, en sonunda Ermeniler arasında önemli oranda bir Protestan topluluğunun oluşmasıyla artık fark eder. Ermeniler’den sonra da Müslüman ahalî üzerindeki etkileri de artık dikkat çekicidir. Bu faaliyetlere karşı birtakım önleyici tedbirler düşünülür fakat uygulamada başarılı olunamamıştır. Bunlara dair birkaç örnek aşağıda sunulmaktadır:

1894’te Mardin’deki kargaşalıklara Amerikalı misyonerlerin de neden olduğu o zamanki kayıtlara yansımıştı. Bu dönemde, ABCFM misyoner örgütünün etkili bir üyesi ve aynı zamanda Protestan Mektebi’nin de öğretmeni olan Hanoş Efendi, 1895 Ermeni olaylarında kışkırtıcı rol oynamıştı (Bozan, 2014).

1900 tarihinde sadrazamlık makamının Padişah’a gönderdiği bir rapor dikkat çekiciydi. Diyarbakır’da bulunan misyoner yetimhanesinde başta çok sayıda Ermeni yetim olmak üzere birçok milletten çocuğun toplandığı ve bu çocuklara zararlı fikirler aşılandığı aktarılmıştı. Bu duruma karşı çözüm önerisi olarak Anadolu’nun uygun bir bölgesinde bir devlet yetimhanesi açılması ve bütün yetim çocukların burada toplanması tavsiye edilmekteydi (Hülagü, 2001).

Osmanlının son zamanlarında Mardin Sancağında, sağlıkla ilgili olaylardan en önemlisi, 1890 yılında devreye giren Amerikan Protestan Misyon Hastanesidir. Diyarbakırkapı mahallesinde hizmet veren Amerikan Hastanesi 1933’te kapatıldı. Atlarıyla dolaşan hemşire hanımlar ve tıp hizmetini bedava veren Amerikan hekimler, Mardinlilerin hatıralarında halen canlılığını korumaktadır (Aydın, 2001:386).

Bazen yerel yöneticilerin merkeze bu konuya dair sunduğu raporlar, bazen başkentin inisiyatifleriyle gerçekleştirilen takibatlar ülke geneline yayılmış bulunan misyoner kurumlarının faaliyetlerine son veremese de bazı kısıtlamalar getirmeyi hedeflemişti. Başkentin ilk hamlesi, başta eğitim kurumları olmak üzere çeşitli misyoner kurumları karşısında halkın bu yerlere itibar etmemesi ve gerek duymaması için devlet eliyle benzer kurumların kurulmasına çalışmak oldu (Keskinbora, 2017).

O dönem için hayli modern şartlarda eğitim yapan Amerikan Board okullarının öğrencileri genel olarak Hristiyanı. Bu okullara çok az sayıda farklı dinlere mensup öğrenci devam etti. Gerek Osmanlı Devleti’nin izlediği politika, gerek çevreden gelen tepkiler nedeniyle Müslüman öğrencilerin büyük bir kısmı eğitimlerine tamamlamamış, çok az Müslüman öğrenci bu okullardan mezun oldu. Sonuçta, neredeyse tamamı Hristiyan mensup öğrenci kitlesiyle Amerikan Board okullarının, başta belirtilen Osmanlı’nın Müslüman ve Hristiyan halkının kaynaşmasını sağlama düşüncesinde olduğunu kabul etmek mümkün değildir (Alan, 2007). Anlaşıldığı üzere, Amerikalı misyonerlerin etkinliklerinin görünen sureti Protestanlığı yaymak, azınlıklara eğitim vermek, halka

sağlık hizmeti ulaştırmak ve benzeri insanî etkinliklerdi. Perde arkası yüzüye azınlıkların ve özellikle Ermenilerin uluslaşmasına verilen destek ve Osmanlı Devleti'nin uluslararası kapitalizm tarafından rahatça sömürülmesine hizmet etmek oldu (Narin, 2014). Osmanlı Devleti bu vaziyeti görerek misyonerlere karşı olumlu tutumunu değiştirdi. II. Abdulhamit devrinde, Osmanlı ile Amerika'nın siyasi ilişkilerinde Amerikan elçiliği oldukça etkin durumdaydı. II. Abdulhamit tarafından verilen padişah iradeleriyle misyonerler; mallarının belgeleri, tapuları ve kurumlarının güvenceye alınması tarzında imtiyazlar elde ettiler (Özgür, 2012).

Kiliseler vasıtasıyla taşrada yaşayan Ermeni toplumu arasında uluslaşma doruk noktasına ulaştı. Diğer taraftan misyonerlerin etkin propaganda çabaları da Ermeni terör örgütlerinin faaliyetlerini ve şevkini artırdı (Kılıç, 2018). Örneğin, problem ve kargaşalardan yararlanmayı iyi bilen misyonerler, 1878 yılındaki Maraş/Zeytun'daki Ermeni isyanını kendi çıkarları doğrultusunda ve amaçlarını gerçekleştirecek bir fırsata çevirdiler. İsyen esnasında kendilerini hem Ermeni isyancılara hem de halka kurtarıcı imişler gibi göstererek kargaşadan yarar sağladılar (Çabuk, 2015). Gelişen olaylar Batı'da "vahşi Türk" imajının sürmesine de neden oldu. Emperyal devletler tarafından kurgulanan ve Patrikhane tarafından hayata geçirilen bu planların esas gayesi, başta Ermeniler olmak üzere Hristiyan ahaliyi Osmanlı devletinden ayırmaktı (Kılıç, 2018). Ne var ki; güçlü olmayan Osmanlı Devleti, misyonerlerin faaliyetlerinden zarar görmemek için çeşitli önlemler almaya çalışmışsa da, bu önlemleri almakta yahut aldığı tedbirleri uygulamakta başarılı olamadı.

Tartışma

16. yüzyıldan sonraki dönemde misyonerliğin, devrin getirdiği sömürgeciliğin bir parçası olduğunu kabul edebiliriz. ABD, Almanya, İngiltere, Hollanda gibi ülkelerin Protestan misyonerleri bu döneme damgalarını vurdu. Misyon örgütleri, maddi yönden bağış ve kiliselerden destek alır. Orijin aldıkları devletin bazı maddi katkıları bulunmakla beraber, siyasi otoriteden aldıkları en önemli destek diplomatik olanıdır.

Hristiyanlığın Katolik mezhebinin tarikatları olan Fransisken ve Dominikenler, Osmanlı Devleti topraklarında Kanuni Sultan Süleyman'ın devrinden itibaren bir kilise yanında okul açarak teşkilatlanmışlardı. 19. ve 20. Yüzyıl'da Protestan mezhebinin koruyuculuğunu üstlenen İngiltere ve Amerika, misyonerliği Osmanlı topraklarında iyice genişlettiler. 1846-1866 döneminde misyoner istasyon sayısı 5'ten 24'e yükseldi; Kayseri, Adana, Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Harput, Merzifon gibi önemli istasyon merkezleri bu dönemde oluşturuldu (White, 1995:43). Bu yirmi yıllık süreçte Protestan kilise sayısı 4'ten 47'ye çıktı, teoloji okullarının açılmaya başlaması ve Robert Koleji'nin açılması da bu dönemde gerçekleşti. Misyon matbaası, 1833'te Malta'dan İzmir'e, 1853'te İstanbul'a taşındı. Bu merkezden birçok bölgeye Türkçe ve Ermenice dilinde onbinlerce yayın basılarak dağıtıldı (Taşkın 2017). Stratejik ve jeopolitik öneme sahip olan Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetlerinin 19. ve 20. yüzyıllarda oldukça fazla görülmesinin nedeni yıkılmanın eşiğinde olmasıdır. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde, Fransız, İngiliz, Amerikan, Alman ve Rus misyonerler ülkenin dört bir yanında faaliyetliydi.

Bu yıllara gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde genel durum, misyonerlik faaliyetleri açısından oldukça vahimdi. Birçok misyoner teşkilatı, örgütlenmesini 19. yüzyıl boyunca başarıyla gerçekleştirmiş, çalışmalarının meyvelerini toplamaya başlamıştı. 1911 yılına dek Amerikan Board'a doğrudan bağlı 10 misyon hastanesi vardı (Sivas, Talas, Merzifon, Adana, Antep, Harput, Diyarbakır, Adana, Van ve Erzurum). Board, hastanelere destek için ayrıca hemşire, ebe ve yöneticiler de göndermişti (Taşkın 2017).

1830 Anlaşmasında yer alan can alıcı bir husus, Osmanlı topraklarında yaşayan Amerikalı bir hukukçu, din adamı, öğretmen veya hekimin kendi meskeni içinde yahut kendi vatandaşları arasında mesleklerini özgürce icra edebilecek olmasıydı. Üstelik Osmanlı yetkilileri, bu kimselerin mesleklerini icra etmekten hiçbir koşulda alıkoyma yetkisine sahip değildi (Hülagü, 2001).

Sayıları iyice artmış bulunan misyoner kurumlarının girişimleri, “o ülkenin vatandaşlarının kendi topluluklarıyla sınırlı eğitim hizmeti” ya da “sağlık hizmetlerinin bir parçası” olamayacak boyuttaydı. Bu kurumlar, ait oldukları milletlerin mensuplarının çok ötesinde, esasen Osmanlı tebaası arasında faaliyettediler. İngiltere’nin, 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti’nde Protestan cemaati yaratılması ve bu yolla Hristiyan tebaa üstünden politikalar geliştirip bölgeye müdahalede bulunma eğilimi, İngiliz Dışişleri’nin raporlarına yansımıştır. Tanzimatın ilanından sonra İngiltere, hem bölgedeki Protestan misyonerleri destekledi hem de Gayrimüslimlerin durumlarını oldukça yakından takip etti (Hülagü, 2001). Gayrimüslim tebaaya tanınan her bir hak ve serbestlik, Board’un çalışmalarını doğrudan etkilemekteydi. İlk adımı, Gayrimüslimlere Tanzimat Fermanıyla tanınan haklar oluşturdu. Arkasından 1846’da ilk Protestan kilisesi kuruldu. 1850’de Protestanların millet sistemi içine kabul edilmesi, Board’a çok geniş bir hareket alanı kazandırdı (Bartholomew, 1989:17). 1856’daki Islahat Fermanı ise her bir dinsel topluluğa kendi eğitim kurumunu açabileceği serbestisi getirince, Board’un kazanımları bir hayli pekişti. Bu gelişme, Anadolu topraklarındaki Board misyoneri varlığı sayesinde, ABD için çok geniş çıkar yelpazesi sağlama açısından çok önemliydi (Vahapoğlu, 1992:68).

Bu durumda, bu sağlık kurumlarının faaliyetlerindeki gayelerin, misyonerliğe ait tanımlamalarla ilişkisizmiş gibi olduğu görülmektedir. Faaliyetlerin farklı amaçlara yönelik olup olmadığı sorgulanmaya açıktır. Tıbbi misyonerlik temel alınarak Amerikan Board örgütünün Anadolu sahasında gerçekleştirdiği teşkilatlanmasının, ABD’nin çeşitli devlet örgütleriyle olan organik bağı da sorgulanmalıdır. ABD’ye yönelik sorgulama yaparken, sorgulamamızın bir kısmını da özeleştirici olarak yapmamız gerekir. O dönemde Osmanlı Devleti ve özellikle taşrasındaki sağlık manzarasını ve durumunu da değerlendirmek gerekir.

Misyoner Belge ve Hatıralarında 19.Yüzyılda Osmanlı Ülkesinin Sağlık Profiline göz atmak ve değerlendirmek gerekir:

1870 li yıllarda Antep’te bir tıp okulu açmayı planlayan Board misyonerleri Anadolu’da sağlık hizmeti ve personeli açığının had safhada olduğunu belirterek halihazırda taşra halkının sağlığının emanet edildiği sağlık görevlilerini şu satırlarla ifade etmişlerdir: “*Küçük Asya on milyonu aşan nüfusuyla oldukça çaresiz durumdadır. Askerlerin sağlık ihtiyaçları için çeşitli kışlalarda bulunan az sayıda askerî doktor İstanbul’daki Askerî Tıp Okulunda vasat bir tıp eğitimi almışlardır. Askerî doktorların haricindeki diğer sağlık görevlileri ise daha önce modern eğitim görmemiş, atalarından öğrendikleri basit tıp bilgisine sahip rutin sağlık işleriyle uğraşan Ermenilerdir. Üstelik bu kimseler yalnızca önemli şehirlerde mevcuttur. Geriye kalan on binlerce köyde hiçbir biçimde sağlık görevlisi bulunmaz. Anatomi ve fizyoloji bilgisi bulunmayan ve yalnızca atadan kalma basit bandaj tekniklerini uygulayabilen eğitimsiz kadın ve erkek kırık çıkıkçılarının haricinde cerrahi uygulama yapabilecek hiç kimse bulunmamaktadır. Göz hastalıkları için ise, ülke genelinde sürekli seyahat halinde olan ve eski tekniklerle katarakt tedavisi uygulayan göz doktorları bulunmaktadır. Bu kimseler de gözün yapısı hakkında hiçbir geçerli bilgiye sahip değildir. Ebeler ise eğitimsiz kadınlardan ibarettir*” (Yücel, 2017:93-94). Yeni doğan bebek ölümlerinin, yüzde 60’lar civarında olmasını hijyen kurallarına uyulmamasına bağlamaktadırlar. Çok küçük yaşta evlendirilen ve çabucak anne olan kızlar, çocuk yetiştirme konusunda oldukça bilgisizdirler. Kasaba ve köylerdeki gelişmemiş sağlık koşulları, köy ve kasabalardaki altyapı ve kanalizasyon sorunu, halkın başlıca su kaynağı olan su kuyularının çoğu zaman mikroplarla temasına yol açıyordu. Bu durumlar, sık karşılaşılan sıtma, kolera, tifüs, tifo, verem ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıkların tetikleyicisiydi. Salgın hastalıklar, her türlü yerleşim biriminde ansızın baş gösterebiliyordu (Yücel, 2017:93-94). Amerikan misyonerlerine göre, Anadolu’da yaşayan insanlar yakalandıkları hastalıkların doğasını bilmemekte, hastalığı hazırlayan kaynaklar hakkında fikir sahibi olmamaktadırlar. Durum böyle olunca, tedavi olarak dinî referanslardan ve doğa üstü güçlerden yardım ummaktadırlar. Temel hijyen kurallarını bilmemektedirler (Hamlin, 1878:302).

Koca Osmanlı taşrasından küçük bir örnek verelim: Mardin’de 1705, 1770, 1799 ve 1800 yıllarında veba salgınları görülmüş, 1822 yılı Mart ayında 500 kişinin öldüğü veba salgını yaşanmıştır. 1847 yılında 2 ay süren ve şehirden halkın göç etmesine sebep olan kolera, 1865’te 975 kişinin ölüm nedenidir. 1914 yılında da halkın üçte birinin hastalık ve açlıktan öldüğü kolera salgınları, Mardin’in tarihinde salgın hastalıkların ve kıtlıkların sıklığını göstermektedir (Aydın, 2001:386). Bu küçük şehirden yola çıkarak bütün Osmanlı taşrasını tahmin etmek güç değildir.

Board misyonerlerinin Anadolu’daki sağlık durumuyla ilgili diğer bir gözlemi, hastaların hemşirelik hizmetlerinden ve diyet uygulamasından mahrum olmalarıdır. Yaygın inanış, hastanın bir an evvel iyileşmesi için mümkün olduğu kadar her türden gıda alması yönündedir. Böylelikle henüz kritik bir evrede olan hasta çoğu zaman etrafındaki insanların boğazına tıktırdıkları yiyecekleri yemek zorunda kalmaktadır. Hastaların gerek ameliyattan sonra, gerek ilaçlı tedavi günlerinde ihtiyaç duyacakları bakım süreci çoğunlukla tıp eğitimi bulunmayan hasta yakınlarının yardımıyla geçirilmektedir (Van Lennep, 1870:285). Kronik hastalıkları bulunanlar, yaşlılar ve yatalak olanların sağlık durumlarını gözetim altında tutacak bir sağlık personeli de benzer şekilde bulunmamaktadır.

Anadolu halkının sağlığı, gedik usulüne göre sanatlarını icra eden hekimler veya ruhsat sahibi olmayan yahut asgari düzeyde tıp bilgisine sahip kimselere emanetti. Modern tıp eğitimiyle yetişen Osmanlı Askeri Tabipleri, nihayet 1839 yılında kurulan Askeri Tıbbiye okulundan 1845 yılından itibaren mezun olmaya başladılar. Gedik Usulü, sınırlı sayıda tutulan hekimlik kontenjanı çerçevesinde yeni açılan gedik kadrolarına bedeli ödenmek koşuluyla hekimbaşınca atamalar yapılması şeklinde gerçekleşmekteydi. Bu sistem 1860 yılında kaldırılmıştır (Aydın S., 2006:31). Sivil amaçlı sağlık hizmetleri için ilk önemli girişimin 1840’larda oluşturulan karantina teşkilatı olduğu söylenebilir. Karantina teşkilatı, her ne kadar doğudan batıya salgın hastalıkların yayılmasını önlemeyi amaçlayan Batılı ülkelerin inisiyatifinde kurulmuşsa da ilerleyen zamanlarda devlet eliyle uygulanacak karantina önlemlerinin temelini oluşturmuştur (Aydın E., 2004).

Misyon hastaneleri ve sağlık birimlerinin hizmetleri tümüyle olumsuz değerlendirilmemelidir. Sağlık açısından olumlu katkılarda bulundukları yadsınamaz. Halk, ihtiyaç duyulan bir hizmet, modernleşmiş ve artmakta olan çağdaş bilgiler getiren hekim, hemşire ve diğer sağlık personeliyle karşılaşmaya başladı. Daha önce hiç alamadığı bir hizmeti üstelik ücretsiz veya küçük miktarda ödemelerle alabildi. Aşağıdaki örneklerden anlaşılabileceği üzere, misyoner hekim ve sağlık elemanlarının hem bölgeye hem de meslektaşlarına katkıları olmuştur. Antep Amerikan Hastanesi, Tıp Fakültesi’nin Kliniği olarak da kullanılıyordu. 1882–1888 arasında bu hastanede 56.599 hastaya ücretsiz tedavi uygulandı, 4.998 hastaya büyük ameliyat yapıldı. Antep’te misyonerlerin sağlık hizmetlerini yoğunlukla devam ettirmesi, şehrin, “sağlık kaynağı” diye isimlendirilmesini de sağladı. Misyoner kaynaklarında 2000 civarında köye hizmet götürüldüğü, bunların çoğunun Müslüman Türk köyleri olduğu belirtilmekteydi (Riggs, 1920:62). Irk, din ve cinsiyet ayrımı yapılmadan hizmet sunulduğu belirtilen hastane, bölge halkı tarafından büyük takdir ve ilgi gördü (Aksoy, Taşkın, 2015).

Board’un yürüttüğü sağlık hizmetlerinin, örgütün Anadolu’da gerçekleştirdiği her türlü misyonerlik faaliyetine karşı müsamaha elde edilmesi ve meşruluk kazandırılmasını amaçladığı görülmektedir (Tozkoparan, 2009:387). Misyon hastanelerine kendileri veya ailelerinin tedavileri için başvuran çok sayıda askerî rütbeli, yerel yönetici ve hatta parlamenterlerin de tıbbi hizmetleri hoşnutlukla karşılamış olduklarını söyleyebiliriz. Sivas bölgesini parlamentoda temsil eden Dr.Şevki Bey’in Sivas’taki misyon hastanesinin çalışmalarını teveccühle karşılamış olduğu raporlara yansıyan anekdotlar arasında yer alır. 1910 yılında Sivas’ı ziyaret eden Şevki Bey aynı zamanda cerrahlık mesleğinden geldiği için misyon hastanesinde bazı ameliyatlara katıldı. Şevki Bey hem gerçekleştirdiği ameliyatlarla misyon hastanesine katkı sağladı hem de varlıklı arkadaşlarını hastanede tedavi olmaya teşvik ederek hastane gelirlerine katkıda bulundu. Çeşitli vilayetlerde belediye hekimleri, sağlık sorunlarının çözümünde misyon hastaneleriyle işbirliği içinde oldular, özellikle misyon

hastanelerinin modern ameliyathanelerinden yararlandılar (Yücel, 2017:105-106). Misyoner doktorların Osmanlı yöneticileri tarafından ödüllendirildikleri de görülmektedir. Örneğin; Antep Amerikan Hastanesi'ndeki çalışmaları ve Adana'daki faaliyetleri nedeniyle Dr. Shepard'a, Sultan Mehmet Reşat tarafından 1910 yılında beşinci dereceden mecidi nişanı verildi (Yücel, 2017:105-106). Mardin'de 1894 yılında bölgede görülen kolera salgınındaki çalışmaları nedeniyle, yerel yönetim Dr. Daniel Thom'a madalya verdi (Akgün, 1988). Sağlık hizmetleri aracılığıyla hem bölge halkının sempatisinin kazanılması hem de halk nezdinde meşruiyet sağlanması hususunda da oldukça fazla örnek söz konusudur. Board misyonerleri böylece, daha önce askerî kuvvetlerin bile ulaşamadığı topraklara hizmeti ve ilaçlarıyla silahlanmış tıbbi misyonerler olarak girmeyi başardılar.

Henüz bir sağlık görevlisi bulunmayan Kayseri, Harput, Tokat gibi misyoner merkezlerinde ve başka şehirlerde hizmet veren bazı Board personelinden ve yaptıkları sağlık bakımlarından bahsetmek gerekir:

Sivas'ta 1876 yılında ölümüne kadar, çok sayıda sağlık görevlisi yetiştiren Dr. West'in öğrencileri, sonraki dönemde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hekimlik hizmeti verdiler (Ussher, 1917:11-12).

Sivas'ta 1894 Nisan'ında çıkan ve 1894 Temmuz ayına kadar şehirde ve çevresinde etkili olan bir kolera salgını yaşandı. Günde 30-40 kişinin ölümüne neden olan salgın esnasında hiç kolera vakası görmemiş olan misyonerler hizmet vermek üzere seferber oldular, hem Ermenilere hem de Türklere yardımcı olmaya çalıştılar. Salgın iki ay sonra etkisini kaybedince karantina kaldırıldı (Dervişoğlu, 2009, s.139-140).

Van ve Harput'ta görev yapmış bir başka tıbbi misyoner Dr. Clarence D. Ussher, Harput bölgesinde karşılaştığı çok sayıda körlük vakasından bahsetmektedir. Ussher'in 1890'ların sonlarında görev yaptığı Harput bölgesinde bulaşıcı konjunktivit, trahom ve bunların yanında çiçek hastalığının sonucu olarak oluşan körlük olguları oldukça yüksek rakamdaydı. Ussher'e göre (Ussher, 1917:11-12), göz iltihabı geçiren hastalara çinko sülfat ve şeker karışımı solüsyonla uygulanan tedavi, hastalığı tedavi etse de korneaya zarar verdiği için ciddi oranda görme bozukluğuna neden olmaktaydı.

1911 yılında, Konya il merkezinde yine bir Amerikan misyoner örgütü olan American Tract Society'ye bağlı olarak Dr. W.S. Dodd ve Dr. Post tarafından bir Amerikan hastanesi faaliyete geçirildi (Alan, 2008, s.188). Mardin'de sağlık alanında 1 hastane, 1 dispanser ve 1 eczane faaliyet gösterdi (Alan, 2008, s.230). Bitlis'te de Amerikan Protestan misyonerlerine ait 1 hastane ile 1 eczane faaliyet gösterdi (Alan, 2008, s.257).

Körlere yönelik önleyici veya tedavi edici bir faaliyeti düşünmemiş ve yapmamış Osmanlı ülkesinde kör vatandaşlara yönelik hiçbir eğitim veya meslek edindirme çabası da gösterilmemiştir. Bu boşluğu da başkaları doldurdu. Urfa'da faaliyet yürüten Board misyonerlerinden Corinna Shattuck, körler için bir okul açma işini üstlendi. Bu, Osmanlı topraklarında açılan ilk Körler Okuluydu. Shattuck, 1873 yılında Osmanlı Devleti'ne gelmişti, örgütün Merkezî Türkiye Misyonu olarak belirlediği Adana, Antep, Maraş ve Urfa dolaylarında öğretmenlik yaptı, 1890'lı yıllardan itibaren kalıcı misyon sehri olarak Urfa'da hizmet ve faaliyet sürdürdü (Yücel, 2011). Osmanlı Devleti'nde körlere yönelik eğitim faaliyetleri amaçlı bir okul kurulması önerileri, bir Türk Hekim, Dr. Esat Bey tarafından ancak 1902'den itibaren dile getirildi (Keskinbora, 2008). Onun azimli çabalarıyla nihayet başkentte, Acıbadem semtinde bir körler okulunun hizmete alınması için padişah fermanı çıkarılıyorken bu girişim sonuçsuz kaldı (Keskinbora, 2014. s.411-414).

Zamanla Board'a ait bazı sağlık birimleri kalıcı hastanelere, hemşirelik okullarına, hatta tıp okullarına dönüştü. Board'un birçok misyon hastanesi sağlık elemanı yetiştiren kurumlar olarak fonksiyon gördü. Hastaneler, özellikle uygulama ve eğitim imkânı sağlamaları bakımından hemşire eğitimi için oldukça elverişli birer üs haline geldi. Bir dönem Merzifon misyon hastanesinde görev

yapan Dr. Thomas Carrington (White, 1995:40), Anadolu’da hemşirelik kurumunun eksikliğini fark ederek, daha sonraları İstanbul’da açılacak olan hemşirelik okuluyla ilgili ilk girişimleri burada gerçekleştirdi (Sezer, 1999).

Esasen, Osmanlı’nın genel durumu da misyoner faaliyetlerine son derece uygun bir ortam hazırlamıştı. II. Abdulhamit dönemine kadar, eğitim kurumları istenen düzeyde modern bir politikayla izlenemedi. Modern eğitim anlayışının gerektirdiği çeşitli derecelerdeki eğitim kurumları, II. Abdulhamit zamanında, devlet eliyle açılmaya başlanmışsa da, bütün bölgelere modern eğitim hizmeti sunabilecek mali güç yoktu, okullarda faaliyetlerin sürdürülmesi için gereken gelirleri de yetersizdi.

Misyonerlerin sağlık, eğitim ve kültürel faaliyetlerinin en baştaki amacı Protestan mezhebini geniş kitlelere tanıtp, sonradan kabul ettirmektir. Board Teşkilatı, Osmanlı Devleti’ne 1820-1893 yılları arasında yüzlerce misyoner gönderdi, çoğu Ermeni 60.000 Osmanlıyı Protestan yapmayı başardı (Küçüköğlu, 2005:97). 1902 yılına ait misyon raporuna göre, Antep Amerikan Hastanesi hastalarının beşte ikisi, Adana’daki klinik hastalarının üçte biri Müslümanlardan oluşuyordu. Hastaneye gelen Müslümanlar arasında Hristiyanlık propagandası yapıldığı, Maraş ve Antep’te hastaneye gelen Müslümanlara İncil dağıtıldığı ifade edilmektedir. Antep’teki misyoner hastanesinden Dr. Shepard (Riggs, 1920:79), “*Hastanede tedavi olduktan sonra köylerine dönen Müslüman hastaların kendilerini İsa’nın iyileştirdiğini*” söylediklerini belirtmektedir.

Tıbbi misyonerlik faaliyetleriyle kendilerine prestij ve itimat sağlamış bulunan misyonerler eğitim alanına da kısa bir sürede el attılar. Devletin aciziyetini fark eden Amerikan misyonerleri açtıkları son derece kaliteli ve yüksek dereceli okullarda denetim ve diğer çeşitli şartları kabul ederek devletin desteğini aldılar. Osmanlı Hükümeti, eğitim alanındaki yetersizliğinin farkındaydı, Birinci Dünya Savaşı’nın bitimine kadar, zorunda kalmadıkça Amerikan kurumlarına dokunmadı (Aktürk, 2017). Hristiyan bölgelerinde kendi halklarının eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulduğu izlenimi verilen bu okullar önceleri masum görülmüştü. Oysa, arşiv belgeleri, bu kuruluşların amaçlarının sadece din propagandası olmadığını ortaya koymaktadır (Kuzgun, 2015); (Narin, 2014); (Öney, 2012). Devlet ancak kendini toparlayabildiği dönemlerde, çoğu ruhsatsız açılmış bulunan misyoner okullarıyla ilgilenmeye, tehditkâr olduklarını görünce de tedbirler almaya çalıştı ama çok geç kalmıştı (Tozkoparan, 2009:387); (Akgün, 1988); (Taşdemirci, 2001). Eğitim kurumları, yönlendikleri Rum ve Ermeni azınlıklar üzerinde kültürel, sosyal, düşünsel, dinsel, ekonomik ve politik yapı üzerinde geniş etki bıraktılar. Özellikle bu azınlıkların Protestanlaştırılmaya çalışılmasında, öğrencilerin sosyokültürel açıdan Amerikan sistemiyle bütünleştirilmesinde, okul müfredatı kapsamındaki Ermenice, Rumca vb. derslerle çocuk ve gençlerin düşünce yapılarında değişimin yaşanmasında Amerikan okullarının rolü büyük öneme sahipti (Demir, 2012).

Misyonerlik kavramı hem Osmanlı Döneminde hem de Cumhuriyet yıllarında Ermeni meselesiyle yoğun olarak ilişkilendirilmiştir. Osmanlı devlet yetkilileri, 1878 Berlin Antlaşması’nı takip eden süreçte Ermeni unsurlar arasında ortaya çıkan hareketliliği doğrudan misyonerlik faaliyetleriyle ilintilendirmiş ve böylece misyonerlik olgusu, özellikle II. Abdulhamit döneminde politik bir anlam kazanmıştır (Tozkoparan, 2009, s.387); (Akgün, 1988); (Kuzgun, 2015); (Narin, 2014); (Öney,2012); (Taşdemirci, 2001).

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin gerek başkent ve büyük şehirlerinde gerek çok geniş taşrasında tıbbi hizmet ve okullaşma konularındaki zafiyetlerini saptayan misyonerler, önce tıbbi hizmetleriyle sempati ve güven kazanmış, arkasından eğitim faaliyetlerine de el atmış, bu hizmetlerin perde arkasında başka planlarını da işleme koymuşlardır.

Misyoner okullarının Ermeni, Rum ve Bulgarlar üzerindeki rolü, Müslüman olmayan tebaayı isyana teşvik ve devletten koparmak amaçlıydı (Bozan, 2014); (Aktürk, 2017); (Tozkoparan, 2009:387); (Akgün, 1988); (Kaçmaz, 2014); (Küçüköğlu, 2005:97); (Kuzgun, 2015); (Narin, 2014); (Öney, 2012); (Taşdemirci, 2001). Osmanlı Devleti'ndeki yabancı okulların giderek artması ve etkinlikleri, devletin yönetimini tedirgin etmiş, okul açma hakları kanunlara bağlanmaya çalışılmıştı. Maarif Nazırı (Eğitim Bakanı) Zühdü Paşa ve müfettiş Şakir Paşa'nın raporları, söz konusu okulların sayısı ve etkinliklerinin dehşetini gözler önüne sermişti. Çoğunluğu ruhsatsız olan bu okullar; teftiş ve ruhsat konusunda yasal düzenlemelerle kontrol edilmeye çalışılmış fakat başarısız olmuştur (Yücel, 2017:71).

Biz, devlet olarak halkımızın eğitim ve sağlık hizmetleri gibi en temel gereksinimlerini yıllarca karşılamaz ve ihmal edersek, yarattığımız bu boşluğun başka unsurlar tarafından karşılanmasına sessiz durmak zorunda kalırız. Geç kaldığımız bu hizmetlerde, karşı propaganda amacıyla okul açma ve diğer girişimlerimiz, sadece başkent ve birkaç büyük şehirle sınırlı kalırsa, ihmal ettiğimiz taşra, eğitim ve sağlık hizmeti sunma perdesi arkasında başka amaçlar peşindeki unsurlara apaçık hale gelir. Osmanlının agoni dönemi, bu şekildeki sayısız örneklerle doludur. Bu tarihi olaylardan ders çıkarmamız ve ülkemizin her köşesine başta eğitim ve sağlık hizmetleri olmak üzere beraberinde diğer hizmetleri en kaliteli düzeyde ve adaletle ulaştırmamız gereklidir. Hizmetlerin sağlanması yanında, ülkeyi bir arada tutan değerlerin eğitimi, karşı propaganda ve istihbarat metotları da (Keskinbora, 2018), etkin ve kesintisiz bir şekilde icra edilmesi gereken konular olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akgün, S. (1988), [The role of of American Missionars in Armenian Matter] Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü, Atatürk Yolu 1(1):1-12.
- Aksoy, M., Taşkın, F., (2015). [Aintab American Hospital and Its Effect on the Region People (1880-1920)] Antep Amerikan Hastanesi ve Bölge Halkı Üzerindeki Etkisi (1880-1920) , Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Şefik Yaşar Armağanı), Volume 10/9 Summer 2015, p. 23-42. [www.turkishstudies.net](http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8598), DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8598
- Aktürk, S. (2017), [Schools of American Missionaries Built Between 1863-1885 in the Mardin] Amerikan Misyonerlerinin 1863-1885 Yılları Arasında Mardin'de Tesis Ettikleri Okullar. Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi 5(1):20-41.
- Alan, G. (2007), [Missionary Activities of the American Board Schools] Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri. Journal of Islamic Research 20(4):464-475.
- Alan, G. (2008), [Protestan Schools in Ottoman Empire] Osmanlıda Protestan Okulları, İstanbul: Meydan Yayıncılık.
- Anderson, R. (1872), History of the Missions Of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches, Vol. I. Boston: Congregational Publishing Society.
- Ault, F.M. (1926), The Central Aim of Medical Missions. In: Turner FP, Sanders FK eds. Foreign Missions Conference in North America at Atlantic City and. New Jersey.
- Aydın, E. (2004), [Ottoman Health System Organization in 19th Century] 19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması. OTAM 15:185-191.

- Aydın, S. (2006), [Review of Ottoman's Medical Conception from the Window of Modern Medicine] *Modern Tıp penceresinden Osmanlı Tıp Anlayışına Bakış*. İçinde: *Osmanlılarda Sağlık*. Ed. Yılmaz C, Yılmaz N. Cilt1, İstanbul: Biofarma.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., Ünsal, S. (2001), [Mardin: Tribe-Congregation-State] *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Bartholomew, A.A. (1989), *Tarsus American School 1888-1988. The Evaluation of a Missionary Institution in Turkey*. Philadelphia: Byrn Mawr College.
- Bozan, O. (2014), [Activities Of American Missionaries In Mardin In The Second Half Of XIX. Century] *XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Mardin'de Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri*. e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR) 11:21-48.
- Çabuk, M. (2015). [According To American Board Archives; 1878-1879 Zeytun Armenian Revolt And American Missionaries] *Amerikan Board Arşivine Göre; 1878-1879 Zeytun'daki Ermeni İsyani Ve Amerikalı Misyonerler*. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 131-140.
- Cox, S.S. (2010), [Istanbul Memories of An American Ambassador (1885-1887)] *Bir Amerikan Diplomatinin İstanbul Anıları 1885-1887*, Çev. Çağalı-Güven G., İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Demir, C. (2012), *Talas American Girls' And Boys' Colleges According To The American Board Documents*, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall, 2012:1405-1420. ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net
- Dervişoğlu, F.M., ABCFM Misyonerleri Albert ve Emma Hubbard'ın 1873-1899 Sivas İzlenimleri, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Yayına Hazırlayanlar: M. Metin Hülâgü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, 22-24 Mayıs 2008, Cilt 2, 2009:127-142.
- Fensham, F.A., Lyman, M.I., Humphrey, H.B. (1908), *A Modern Crusade in the Turkish Empire*, Chicago: Woman's Board of Missions of the Interior.
- Gordon, L.J. (1932), *American Relations with Turkey*, Philadelphia: Oxford University Press.
- Grundmann, C.H. (2005), *Sent to heal! Emergence and development of medical missions*. Lanham: University Press of America.
- Hamlin, C. (1878), *Among the Turks*. New York: Robert Carter and Brothers.
- Harper, F.J. (1906), *Methods of Mission Work among Moslems: Medical Missions*. New York: Fleming H. Revell Company.
- Haytoglu, E. (2014), [The Health Activities of American Missionaries in Anatoia and Armenians] *Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler*. *Yeni Türkiye* 60:1-16.
- Hülâgü, M.M. (2001), [Turkey in the Quadrangle of Missionar, Armenian, Terror and America from Ottomans to Republic] *Osmanlıdan Cumhuriyete Misyoner, Ermeni, Terör Ve Amerika Dörtgeninde Türkiye*. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10(4):57-93.
- Kaçmaz, E. (2014), [Missionary Activities In The Lands Of Ottoman Turkey: The Emergence Of Robert College And The American College For Girls] *Osmanlı Türkiye'sinde Misyoner*

- Faaliyetleri: Robert Koleji Ve Amerikan Kız Koleji'nin Ortaya Çıkışı] *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/7 Summer 2014, p. 379-395, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net
- Keskinbora, H.K. (2008), [The Congress Held in Brussels in 1902 "Amelioration of the Life Standards of the Blinds" and The Evaluation of an Ophthalmologist Attended from Istanbul] 1902 Brüksel Körlerin Durumlarının Düzeltilmesi Kongresi ve İstanbul'dan Katılan Göz Hekiminin Değerlendirmesi. *T Oft Gaz* 38:353-360.
- Keskinbora, H.K. (2017), [Was It an Obligation for Ottomans to Establish Damascus Medical Faculty as One of the Final Services to Syria?] *Osmanlı'nın Suriye'ye Son Hizmetlerinden Şam Tıp Fakültesi Zorunluluktan mı kuruldu? Lokman Hekim Dergisi* 7(2):73-81.
- Keskinbora, H.K. (2018), [The Activities of Women Health Professionals Durign War Intelligence] *Savaş İstihbaratında Kadın Sağlık Mensuplarının Çalışmaları. Türkiye Klinikleri J Med Sci* 2018. DOI:10.5336/medsci.2017-57718
- Keskinbora, H.K. (2014), [Eye Doctor Esat Işık: A Light in Science, in Politics, in National Struggle] *Göz Tabibi Esat Işık: Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.*
- Kılıç, D. (2018), [An Evaluation of the Effects of the Armenian Patriarchate on the Developments of the 1915 Armenian Incidents (1908-1915)] 1915 Ermeni Olaylarının Gelişiminde İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme (1908-1915). *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 13/8, Spring 2018, p. 79-99.
- Kılıç, R. (2006). [Missionary and Missionary Activites Towards Turkey] *Misyonerlik Ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri. Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)* 29:327-342.
- Kocabaşoğlu, U. (1989), [The America in Anatolia In Their Documents: American Missionary Schools in Ottoman Empire During 19th Century] *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul: Arba Yayınları.*
- Kuzgun, M., Güher, E. (2015), [The Healthcare Mission of American Missionaries in Line With the Aid Activities in Turkey] *Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'da Yardım Faaliyetleri Çerçevesinde Sağlık Misyonu. Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 10/9 Summer 2015, p.505-534.
- Küçüköğlu, B. (2005), [Missionary Activities in Turkish World] *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.*
- Lowe, J. (1886), *Medical Missions: Their Place and Power*. 3. Ed. New York: Fleming H. Rewel Co.
- Loewenberg, S. (2009), Medical missionaries deliver faith and health care in Africa. *Lancet* 373:795–796.
- Narin, R. (2014), [The Impact of american Board on Ottoman Armenians (1820-1870): Kocaeli Model] *Amerikan Board'un Osmanlı Ermenileri Üzerine Etkisi (1820-1870): Kocaeli Örneği. Yeni Türkiye* 61: 1503-1518.
- Niles, M.E., West, H.S. (1890), *American Heroes on Mission Field*. New York: E. C. Haydn.
- Öney, C. (2012), [American Board and Misfeasance of the Sason Armenian Revolt as a Propaganda Tool] *Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1(1):207-224.

- Özgür, Y. (2012), An Overview Of American Missionary Activities In Istanbul From Reign Of Abdulhamit The 2nd To The First World War. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012, p. 2739-2750, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net
- Riggs, A.S. (1920), Shepard of Aintab, New York: Interchurch Press.
- Sezer, A. (1999), [The Educational and Training Activities of Missionars from Ottomans to Turkish Republic] Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri. HÜ Edebiyat Fak. Dergisi 16(3):169-183.
- Taşdemirci, E. (2001), [The Minority Schools and Foreign Schools in the History of Turkish Education] Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları Ve Yabancı Okullar. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10(1):13-30.
- Taşkın, F. (2017), [Medical Activities of American Board in Turkey (1833-1923)] Amerikan Board Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923). Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires 6(2):149-176.
- Toman, M., Akman, H. (2014), [The American Empire In the Historical Context] Tarihi süreç içerisinde Amerikan İmparatorluğu. Tarih Okulu Dergisi 7(20):285-331.
- Tozkoparan, N. (2009), [The Role of The Educational and Health Activities of American Protestant Missionars in the Separatist Armenian Movements] Ermeni Ayrılıkçı Hareketlerinde Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim ve Sağlık Faaliyetlerinin Rolü, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Yayına Haz.: Hülal MM, Şakir Batmaz Ş, Alan G. Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, 22-24 Mayıs 2008, Cilt 3, 2009.
- Turner, F.P. (1926), The Foreign Missions Conference of North America. New York: Foreign Missions Conference.
- Ussher, C.D., Knapp, G.H. (1917), An American Physician in Turkey: A Narrative of Adventures in Peace and in War. Boston: Houghton Mifflin Co.
- Vahapoğlu, H.M. (1992), The Minority and Missionary Schools from Ottomans until Today] Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Van Lennep, H.J. (1870), Travels in Little Known Parts of Asia Minor. London: John Murray.
- Wherry, E.M. (1906), Methods of Mission Work Among Moslems. New York: Fleming H. Revell Company.
- White, G. E. [Memories of an American Missioner on Merzifon American College] Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, Tercüme: Yüksel, C.T., I.Bölüm, Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Faaliyetleri, İstanbul 1995.
- Özgür, Y. (2012), An Overview Of American Missionary Activities In Istanbul From Reign Of Abdulhamid The 2nd To The First World War. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012, p. 2739-2750, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net
- Yücel, İ. (2017). [American Missionary in Anatolia and Missionary Hospitals (1880-1934)] Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Yücel, İ. (2011). [A Missionary Enterprise in Theory and Practice: Urfa Shattuck School for the Blind in Asia Minor] Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi 7:65-86.